

Koronavírus, „magyarság” és a transznyelvű írók

A bűnös feltűntetése

2020 márciusában az Egészségügyi Világszervezet (WHO) pandémiává nyilvánította az új típusú vírus által a COVID-19 elnevezésű betegséget okozó járványt. Az új valóság nagyon különböző társadalmi fel-fogásokkal találkozott, egyesekben (akár pánikszerű) félelmet és szorongást ébresztve, másokban pedig kételkedést a hatóságok által elrendelt tilalmak függvényében. Míg egyesek aggódtak az egészségük és a családjuk egészsége miatt, mások bagatellizálták a lehetséges veszélyt, és gyártották a többé-kevésbé hiteles összeesküvés-elméleteket. Függetlenül azonban attól, hogy a koronavírus milyen reakciót váltott ki az európaiakban, tény, hogy az új vírus teljesen „elborította” a képzeletünket, amely eddig nem volt kitéve ilyenfajta próbának. Ez a tapasztalat egyrészt megváltoztatta azt, hogyan érzékeljük a valóságot, másrészt pedig befolyásolta a mindennapi életünket, szokásainkat és a magyarok által is nagyon kedvelt „európai életmódot”.

Bár furcsának hangozhat, a cikkben tárgyalt megfontolások szempontjából a koronavírus-járvány igen értékes tapasztalatnak bizonyult. Felfrissítette a globalizáció erősen kimerült koncepcióját, fájdalmasan emlékeztetve bennünket, hogy a világ a közlekedőedények elve alapján működik. A koronavírus, amelyet először a kínai Wuhan városában fedeztek fel 2019 decemberében, gyorsan elterjedt az egész világon, megbénítva a földgolyó bármely területén élő emberek életét. Olaszország, az első hullám által súlyosan érintett európai ország hosszú ideig kereste az első koronavírusos beteget. Kezdetben a gyanú a kínai diaszpóra tagjaira terelődött, akik Olaszország északi részén laktak nagy számban. Ez a hipotézis azonban hamar hamis-

nak bizonyult, és a keresés kudarcot vallott. Megállapítást nyert, hogy bárki behozhatta volna Európába a koronavírust: a kínai hazautazón kívül a kínai egyetemeken tanuló európai hallgató, a Kínával üzletelő vállalkozó vagy a Kínát látogató turista is. A korlátlan mozgás szabadsága, amely szinte egész Európa lakosainak kiváltsága volt, ebben az esetben halálosan veszélyesnek bizonyult.

A vírus terjedésének megakadályozása érdekében szinte minden európai ország úgy döntött, hogy lezárja határait, és szigorú korlátozásokat vezet be a polgárainak. Ez a tény radikálisan megváltoztatta az európaiak életét, akik számára a szabadság eddig nem csupán magasztos kifejezés volt, hanem a létezésük alapja. Évekig meg voltunk győződve arról, hogy sem földrajzi, sem metaforikus értelemben gyakorlatilag nem léteznek. Európán belül ellenőrzés nélkül lehetett mozogni, és a repülőjegyek nem csak a jómódú emberek számára álltak rendelkezésre. Sokan úgy érezték, hogy nem is annyira Magyarországon, Németországban, Angliában vagy Olaszországban élünk, hanem Európában. 2020 első felének tapasztalata ráébresztett minket arra, hogy az államok közötti korlátlan mozgás szabadsága nem szól örökre. Sok európai állampolgár jellegzetes életmódja egyik napról a másikra lehetetlenné vált. Még talán ennél is rosszabb azonban az, hogy a fejünkben jöttek létre megkerülhetetlen határok. A második világháború vége óta fokozatosan kétségbe vont nemzetállamok mítosza ismét vonzóvá vált. Visszatértek az államok az erős és a külső befolyásoktól független államokról, beleértve az Európai Uniót, amely kritikusai szerint nem teljesítette a szolidaritási minimumot a koronavírus járvány idején. Ez a kritika látványos volt többek között a magyar hatóságok által alkalmazott, a világ-

járvány kialakulásával kapcsolatos információs stratégia példáján. A járvány korai szakaszában a napi szinten bemutatott hivatalos bejelentésekben nemcsak a fertőzöttek, a meggyógyultak és az elhunytak számáról volt szó, hanem arról is, hogy mi a nemzetiségük. Ennek eredményeként a külföldieket azonosították azokkal, akik behozták Magyarországra a veszélyes vírust. Egy ilyen stratégia azért is volt hatékony, mert iráni hallgatók voltak az első fertőzöttek Magyarországon. Az úgynevezett migrációs krízis óta a kormánypárti média által bevezetett narráció, amely szerint az idegenek felelősek „minden magyar bajért”, ismét hasznosnak bizonyult. Ezúttal „a nem magyarok” lettek azok, akik veszélyeztetik a magyarok közegészségét.¹

Ki a magyar?

Hasonló szelleműek voltak a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójának 2020 februárjában megjelent nyilatkozatai. A *Pesti Hírlap*ban és a *Mandiner* weboldalon publikált szövegeiben Demeter Szilárd azt állította, hogy „magyar író az, aki magyarul ír magyar olvasónak, és azt akarja, hogy száz év múlva is magyarok olvassák”.² A fenti definíció megfogalmazása során Demeter arra törekedett, hogy megbélyegezze mindazokat a szerzőket, akik szerinte könyveiket egy külföldi kiadói piacra való tekintettel írják és adják ki (bármit is jelent ez a gyakorlatban), mint olyanokat, akik nemzetközi karrierre koncentrálnak, és megfelekedeznek a magyar olvasókról. („Bármilyen mások akarnak lenni, csak nem magyarok. Magyar írónak lenni nekik snassz. [...] Meg vannak győződve arról, hogy ha pár száz kilométerrel arrébb születnek, akkor világhírűek lennének.”³) Meg akarta fosztani ezeket a magyar írókat attól a joggól, hogy magyar íróknak nevezzék magukat,⁴ de ugyanakkor többé-kevésbé tudatosan azokat az írókat is, akik magyar nemzetiségük ellenére nem magyarul írnak, és így műveik nem a magyar kiadói piacnak szólnak.

Demeter nyilatkozata valószínűleg nem is érdemelne figyelmet (főleg azért, mert logikailag is problematikus), ha nem az az ember tette volna közzé, aki jelentős közpénzek szétosztásáért felelős a magyar irodalommal foglalkozók számára. Kikövetkeztethető belőle, hogy a jelenlegi társadalmi-politikai helyzetben azok a szerzők, akik nem felelnek meg a PIM-igazgató definíciójának, azaz a „nem magyar írók”, kirekesztett csoport, amelyet nem érdemes támogatni. Ahogy Demeter megállapítja:

„Őrájuk kár közpénzt költeni. Nem megtérülő befektetések. Akkor már inkább azokat az írókat érdemes támogatni, akik magyarhírűek akarnak lenni – és amennyiben világhírűekké válnak, akkor is büszke magyarok maradnak”.⁵

Demeter érvelését követve a „nem magyar írók” csoportjába be kéne venni az ún. transznyelvű írókat is, vagyis az olyan szerzőket, akik nem anyanyelven írnak. A munkásságukat nem lehet egyértelműen besorolni a nemzeti irodalmak egyikébe sem. Mindannyian egyfajta felfüggesztésként működnek (legalább) két nemzet, nyelv és kultúra között. Műveik olyan narratívák, amelyek átlépik a kultúrák és az irodalmi konvenciók határait, és mint ilyenek elkerülnek az egyszerű definíciókat, leírásokat és elemzéseket. Ez a tény gyakran okozza a munkásságuk marginalizálását, sőt bagatellizálását. Így tehát egyrészt egzotikájuk irodalmilag vonzó lehet, és ugyanakkor a kiadói piac szempontjából attraktív, másrészt viszont, mivel nem sorolják egyik nemzeti irodalomhoz sem, gyakran inkább csupán érdekességként kezelik őket, és marginalizálják az irodalomtudományi és irodalomkritikai vitákban.

Idegenek otthon

A fenti megfigyelések megerősítését a transznyelvű szerzőkkel készített interjúkban és beszélgetésekben is megtalálhatjuk. Ki lehet belőlük következtetni, hogy sokuk számára az elidegenedés érzése a nyilvános térben való létezés velejárója. Az elidegenedés érzését többször megtapasztalta többek között Agota Kristof, a magyar gyökerekkel rendelkező, a világ több táján ismert és megbecsült frankofón író. Az egyik interjúban, válaszul egy újságíró kijelentésére, miszerint egy Svájcban élő francia írónőnek, aki magyarnak érzi magát, nem lehet könnyű „meghatározni magát”, elővette a papírjait, és azt mondta:

„[...] Nézze csak meg. Magyar útlevelem van. Magyar állampolgár vagyok. Más kérdés, hogy igazából egyik ország sem fogad el írójaként. Valahol a senki földjén állok. A svájciakat nem nagyon érdekli az írásom. A franciák a frankofón jelzót agatják rám, ami világosan jelzi: franciául alkot, de nem francia. Én meg az emigráció után úgy érzem, hogy nincs semmi értelme magyarul folytatni. Egy olvasóm se lett volna. Ma már majdhogynem nyolc nyelven olvasnak, és azt hiszem, most már mindegy is, hogy minek vallom magam.”⁶

A fenti szavak azt bizonyítják, hogy 2009-ben (amikor az idézett interjút közzétették) a szerző lényegtelennek tartotta a bármelyik nemzethez való tartozás kinyilvánítását. Akkoriban már hosszú évek óta élvezte az irodalomkritikusok és a világ több tájáról származó olvasók által is elismert szerzői pozíciót, és nem kellett senkitől protekciót kérnie. Egy ilyen pozíció elérése azonban sok évig tartott, rengeteg energiába és legalább ugyanannyi lemondásba került. Az első írási kísérleteiről és a szó teljes értelmében idegen francia

nyelvvél folytatott küzdelmeiről szól *Az analfabéta* című, egyik legismertebb írása.⁷

Hasonló utat követnek az olaszul író, magyar származású zsidó szerző, Edith Bruck nyilatkozatai is. Az egyik interjúban arra a kérdésre, hogy transznacionális írónak, olasz írónak vagy a zsidó diaszpórához tartozó szerzőnek érzi-e magát, így válaszolt:

„Mondjuk transznacionális [írónak érzem magamat]. Sajnos engem nem tartanak olasz írónak. Azt hiszem, *egész életemben idegen maradok*. Ez a tapasztalatom egy olyan helyen, amely összességében nagyon vendégszerető, de amely nem tart engem olasznak, mert amikor valaki ír rólam, magyar zsidó vagy magyar szerzőnek hív. Az emberek gyakran nem tudják, hogy olaszul írok, sokan azt gondolják, hogy a könyveimet lefordítják...”⁸ (kiemelés: *MRN*, saját ford.)

A fenti szavak azt mutatják, hogy Bruck, Agota Kristofhoz hasonlóan, kirekesztettnak érzi magát. A különbség két író között azonban az, hogy míg Kristof számára az a tény, hogy egyik irodalomhoz sem tartozik, látszólag nem számított, Bruck számára csalódás forrása. Először is nem érzi magát magyar szerzőnek, és nem akarja, hogy ilyennek tekintsék, másrészt nehezményezi, hogy az olaszok idegennek tartják.

Viszont Hanna Serkowskának, az olasz irodalom lengyel kutatójának látszólag nem okozott gondot Bruck nemzetiségének a meghatározása. Az író munkájának szentelt cikkében azt írta:

„Ki ez az alkotó, akihez az elmesélt történet hatása alatt lévő egyik diáklány ezeket a szavakat címezte: »Mrs. Auschwitz!«? *Olasz író, mert olaszul ír*, bár származása szerint magyar. Magyarországon született, szülei magyarok voltak.”⁹ (kiemelés: *MRN*, saját ford.)

Az idézett szövegben Serkowska egyértelműen kijelenti, hogy az író hovatartozását az adott nemzeti irodalomhoz nem a származása határozza meg, hanem az a nyelv, amelyen ír. Serkowska állításának a folytatása bizonyítja azonban, hogy az ügy nem annyira nyilvánvaló, mint amilyenek eredetileg tűnhet:

„Az egyetemes nyelvi és nemzeti instabilitás és az állandó (nyelvek, országok, kultúrák közötti) migráció korában nehéz egyértelműen hozzárendelni valamilyen nemzetiséget egy-egy íróhoz, bár ebben a konkrét esetben, mintha magának a szerzőnek a kívánságára, lehetetlen teljesen elhagyni az etnocentrikus perspektívát. Mondjuk azt, hogy Bruck a magyar-zsidó diaszpóra része, akárcsak Agota Kristof és Kertész Imre.”¹⁰

Serkowska kifejezi tehát a kétségeit azzal kapcsolatban, hogy van-e egyáltalán értelme meghatározni az írók nemzetiségét. A következő mondatban azonban kijelenti, hogy bizonyos mértékben kötelességének érzi Bruck nemzetiségének a feltüntetését, annál is inkább, mert ez szerinte magának a szerzőnek kívánsága is. Végül is egy sorba állítja Bruckot Kertész Imrével és a korábban említett Agota Kristoffal. A Serkowska-féle gondolatmenet helyességének a megítélésétől függetlenül¹¹ arra a tényre érdemes irányítani a figyelmünket, hogy a kutató meg kívánja határozni a szerző nemzetiségét, annak ellenére, hogy ez nyaktörő vállalkozásnak tűnik. Mint feltételezhető, ezt a cselekvést a tudományos szöveg által előírt követelmények szabják meg, amelyek egyértelműséget és pontosságot igényelnek. A születés (és a halál) dátuma mellett – nem ok nélkül – a nemzetiség az első adat, amelyet az életrajzi megjegyzések tartalmaznak. Többé-kevésbé tudatosan a nemzetiséget a világban elfoglalt helyünket meghatározó egyik legfontosabb értéként kezeljük, amelynek hiánya a kritikai diskurzus margójára szorítja az alanyt.

Hasonló problémára hívta fel a figyelmünket Philip Balma, az egyetlen, Bruck munkájának szentelt monográfia szerzője. Észrevette, hogy sok olasz kutató számára – akik a munkájuk során csak olyan írók műveivel foglalkoztak, akiknek az „olaszossága” nem vonható kétségbe – problémát jelent Bruck elhelyezése a világirodalmi arénában. Hiszen mit kéne kezdeni a „magyar eredetű holokauszt-túlélővel, aki éppen olaszul ír”?¹² Ahogy Balma írja:

„[...] a kulturális korlátok és konvenciók határai, amelyeket Bruck írásai igyekeznek lerombolni és lényegtelené tenni, ugyanazok a gátak, amelyek megakadályoztak sok mai értelmezőt abban, hogy valóban megalapozott tudást szerezzenek arról, hogy [Bruck] mennyire fontos figura a mai Olaszországban.”¹³

A kutató szerint Bruck nem egyértelmű nemzeti hovatartozása életművének marginalizálódásához vezetett, aminek következtében az író nem kapott megfelelő helyet az olasz irodalom kánonjában.

A nemzetén kívül

A fenti megfigyelések fényében érdekesnek tűnik az a helyzet, amellyel Németországban állunk szemben. Köztudott, hogy az ottani kiadói piac az egyik legerősebb Európában.¹⁴ Fontos részét nem német származású, de németül író szerzők képezik, akik közül soknak sikerül bekerülniük a német nyelvű irodalom kánonjába. Ilyen szerzők egyike Terézia Mora, aki Sopronban született, németül ír, illetve a magyar iro-

dalmat fordítja németre. 2013-ban *A szörnyeteg* című regényéért Deutscher Buchpreis díjat,¹⁵ 2018-ban pedig Büchner-díjat (Georg-Büchner-Preis) kapott, amelyet manapság a német nyelvterület legrangosabb irodalmi díjának tartanak. Mielőtt azonban Mora „teljes jogú német szerzőként” jelent meg a németek tudatában, kétszer (2000-ben és 2010-ben) Adelbert-von-Chamisso-Preis elismeréssel¹⁶ jutalmazták. Több mint harminc éven át ezt a kitüntetést olyan szerzők német nyelvű művei kapták, akiknek az anyanyelve nem a német.¹⁷ Ez lehetővé tette sokuk megjelenését a német kiadói piacon.¹⁸ Egy ilyen kitüntetés létrehozásának pusztán ténye azonban azt is bizonyítja, hogy a német és a nem német származású szerzők egyenlő esélyeinek problémája létezik, és megoldást igényel. Más kérdés, hogy maguk az írók hogyan kezelik a fenti kérdést. A nem német származású, de németül alkotó írókkal készített interjúkat olvasva az a benyomás támadhat, hogy az egyik vagy a másik nemzeti irodalomhoz való tartozás kérdése nem különösebben fontos számukra. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó a Svájcban élő, magyar származású író, Melinda Nadj Abonji nyilatkozata, aki arra a kérdésre, hogy magyar írónak tartja-e magát, úgy válaszolt:

„Nem, én egyszerűen író vagyok. Nem szeretnék egyetlen nemzet mellett sem elköteleződni. Életem során különféle országokkal kerültem kapcsolatba, de íróként nem feladatom, hogy valamely nemzet részeként határozzam meg magam. Számomra ez nem fontos, elvégre kozmopolita környezetben mozgok.”¹⁹

Az idézett szakaszból kiderül, hogy Nadj Abonji nem érez különös kötődést egyetlen nemzethez sem, és világpolgárnak tartja magát. Ez a meglehetősen távolságtartó hozzáállás (amelyet valószínűleg bizonyos mértékben a politikai korrektség is motivált) ellentmond azonban a műveinek. *A Galambok röppenek fel*²⁰ című, eddigi legjelentősebb munkája önéletrajzi jellegű történet, amelynek a kulcskérdése az adott közösséghez való tartozás (vagy sem) problémája.

Függelék

A transznyelvű írók „nem-magyarsága” a magyar irodalom történetét összefoglaló művekben is tükröződik. A többségük nem is említi magyar származású, de nem magyarul író szerzőket a 20. századból.²¹ Az egyetlen kivétel a 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története*i című háromkötetes irodalomtörténet Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztésében,²² amely két helyen is foglalkozik transznyelvű írókkal. Hites Sándor *A száműzetés prózairodalmáról*

a 20. század második felében című tanulmányában azt írja, hogy a nyugati magyar irodalom figyelembevételéből nem zárhatók ki azok a szerzők, akik nem magyar nyelven írnak. Hiszen „az anyanyelv nem egyértelmű kritérium”.²³ A fejezet további részében azonban már nem foglalkozik transznyelvű írók munkájával, csupán magyarul író nyugati szerzők munkáinak elemzésére szorítkozik.

Viszont nagyobb figyelmet szentelt az anyanyelvük-től eltérő nyelven író alkotóknak Szegedy-Maszák Mihály, aki *A magyarság (nyelven túli) emléke* című fejezetet teljes egészében Fischer Tibor magyar származású anglofón szerző munkásságának szentelte. Már az a tény, hogy egy ilyen fejezet egy magyar irodalomtörténetben található, egyenértékű azzal, hogy a szerzője Fischer műveit magyarnak tekintette. Mindazonáltal érdekes, hogy miként magyarázza azt a tényt, hogy egy nem magyar nyelven írt mű elemzése került be egy magyar irodalomtörténetbe:

„A 20. században döntő fontosságra tett szert az a magyar nyelvű irodalom, amelyik nem az államhatárokon belül jött létre. A század végére azután a gazdaságit követő kulturális egységesülés következtében már egyre több olyan mű is keletkezett a nyugati országokban, amely *nem a nyelv révén kapcsolódott a magyarsághoz*. A külföldön élő magyar származású szerzők tevékenysége afféle *függeléknek* tekinthető a magyar irodalom története szempontjából.”²⁴ (kiemelés: MRN)

Az idézett részlet azt bizonyítja, hogy bár a fejezet szerzője észreveszi a vitathatatlan összefüggést Fischer művei és a „magyarság” között, ugyanakkor mégis igyekszik elkerülni annak kimondását, hogy ez az életmű a magyar irodalom teljes jogú része. Ehelyett a magyar irodalom „függelékéről” beszél, amely csupán kiegészítés a „tényleges” magyar irodalomhoz.

Az anyanyelvükön kívüli nyelveken író magyar szerzők művei tehát majdnem teljesen kimaradnak a hivatalos magyar irodalomtörténetekből, ami nem jelenti azt, hogy tevékenységüket a magyarok észre sem veszik. A magyar származású transznyelvű írók alkotásai viszonylag sok tudományos és irodalomkritikai publikáció tárgyát képezték.²⁵ Ezek túlnyomó többsége azonban csak egyes szerzők munkáival foglalkozik. Viszont olyan összefoglalás, amely átfogóan szemlélne a kérdéses témát, még mindig megírásra vár. ■ ■ ■

Magdalena Roguska-Németh (Varsó, 1982) irodalomtörténész, irodalomkritikus, egyetemi tanár, a Varsói Egyetem adjunktusa. Kötete: *Los niespełniony. O poszukiwaniu tożsamości w węgierskiej prozie kobiecej* (2012).

- 1 Hasonló hangulat uralkodott Lengyelországban is. A járvány gyűlölethullámot váltott ki mindenféle kisebbség ellen: ázsiai származásúak, menekültek, zsidók, muszlimok és LMBTQ-emberek ellen is. Erről bővebben lásd: Rafał Zieliński, *Ksenofobia, rasizm i teorie spiskowe na Dolnym Śląsku. Raport o wirusie nienawiści*, „Gazeta Wyborcza”, 2020. május 13; <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,25941946,ksenofobia-rasizm-i-teorie-spiskowe-na-dolnym-slasku-raport.html> [letöltés ideje: 2020. 11. 20.].
- 2 Demeter Szilárd, *Ki a magyar író?*, https://mandiner.hu/cikk/20200224_ki_a_magyar_iro [letöltés ideje 2020. 04. 28.].
- 3 *Ibidem*.
- 4 „Vannak olyan íróink, akik rájöttek, hogy vannak olyan témák, amiket ha megírnak magyarul innen Közép-Európából, és lefordítják bizonyos nyelvtürelletekre, akkor azok már eladható termékek. Ezek az úgynevezett exportra termelő írók, de nem magyar írók.” Svébis Bence, „*Most nem akarok botrányt*” (Interjú Demeter Szilárddal), <https://pestihirlap.hu/2020/02/18/most-nem-akarok-botranyt/> [letöltés ideje 2020. 04. 28.].
- 5 Demeter, *op. cit.*
- 6 Papp Sándor Zsigmond beszélgetése Agota Kristoffal, *Egy érzelmekedélés nélküli élet*, <http://nol.hu/kultura/20091006-egy-erzelmekedes-nelkuli-élet-371791> [letöltés ideje: 2020. 04. 29.].
- 7 Agota Kristof, *Az analfabéta*, ford. Petőcz András, Palatinus Kiadó, 2007.
- 8 „Let us say transnational. Unfortunately I am not regarded as an Italian writer. I think that I will remain a foreigner all my life. This is my experience in a place that is, on the whole, very hospitable, but which does not consider me an Italian, because whenever someone writes about me, I am called the Hungarian Jew or the Hungarian author. People often do not know that I write in Italian, many think that my books are translated. . . .”, Edith Bruck, *A Translingual Writer Who Found a Home in Italy: An Interview by Maria Cristina Maceri*, Italica, Vol. 84, No. 2/3 (Summer–Autumn, 2007), 606–613. Published by: American Association of Teachers of Italian Stable, <https://www.jstor.org/stable/40505721> [letöltés ideje: 2020. 05. 04.].
- 9 „Kim jest twórczyni, do której uczennica przejęta opowiadaniem in historią zwróciła się tymi właśnie słowami: „Pani Auschwitz!”? *Jest pisarką włoską, bo pisze po włosku*, choć z pochodzenia jest Węgierką. Urodziła się na Węgrzech, jej rodzice byli Węgrami.” Hanna Serkowska, *Edith Bruck, czyli „Pani Auschwitz”*, [in:] *Literatura włoska w toku 2*, szerk. Hanna Serkowska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, 36.
- 10 „W dobie powszechnej językowo–narodowościowej niestałości i ciągłej migracji (między językami, krajami, kulturami) trudno jest jednoznacznie przypisywać pisarzom jakąś narodowość, choć w tym akurat przypadku, niejako na życzenie samej autorki, nie sposób perspektywy etnocentrycznej całkowicie porzucić. Powiedzmy, że Bruck jest częścią węgiersko–żydowskiej diaspory, podobnie jak Agota Kristof i Imre Kertész.” *Ibidem*, 36.
- 11 Először is kétségesnek tűnik az az állítás, hogy az írónak az adott nemzeti irodalomhoz való kötődését kizárólag az a nyelv határozza meg, amelyen ír. Másodsor elgondolkodtató Edith Bruck és Agota Kristof egymás mellé helyezése a magyar–zsidó diaszpórára való hivatkozással. Ha jól tudom, Kristofnak nem voltak zsidó ősei. Ráadásul, ellentétben Kertésszel és Bruckkal, akiknek a holokauszt traumatikus élménye volt a fő irodalmi témájuk, egyetlen művében sem említette lehetséges zsidó származását.
- 12 „Naturalized Hungarian–born Holocaust survivor who happens to write in Italian”, Philip Balma, *Edith Bruck in the Mirror: Fictional Transitions and Cinematic Narratives*, Purdue University Press, 2014, 12.
- 13 „[...] the limits of cultural barriers and conventions” that Bruck’s writing endeavor to shatter and render irrelevant are the same obstacles that prevented many living scholars from gaining a truly informed understanding of how important a figure she is in present-day Italy., P. Balma, *Edith Bruck in . . . , op. cit.*, 12. [MRN fordítása]
- 14 A németországi siker elérése nagy esélyt ad arra, hogy a könyv megismételje a sikert más európai országokban is. Ezért mind a lengyel, mind a magyar kiadókban bevett gyakorlat azoknak a könyveknek a kiadása, amelyek előzőleg a német piacon lettek sikeresek.
- 15 Német könyvdíj, amelyet 2005 óta az év legjobb német nyelvű regényének ítélnék oda.
- 16 A Robert Bosch Alapítvány irodalmi díját 1985–2017-ben ítélték oda.
- 17 A díj történetéről és a megszüntetésének okairól lásd: Pabis, E. (2018) A Chamisso–díj után, a Chamisso–irodalmon túl. *Studia Litteraria*, 57(3–4), 111–134.
- 18 Ezt a díjat többek között a következő magyar származású írók kapták: 1995 – György Dalos, László Csiba; 2000 – Terézia Mora, Aglaja Veteranyi; 2003 – Ilma Rakusa; 2004 – Zsuzsa Bánk; 2006 – Zsuzsanna Gahse; 2008 – Léda Forgó; 2010 – Terézia Mora.
- 19 Diktatúrát Svájcban. Techet Péter beszélgetése Melinda Nadj Abonjival, *Heti Válasz*, IX. évfolyam, 2. szám, 2011. január 13., 40.
- 20 Melinda Nadj Abonji, *Galambok röppenek fel*, ford. Blaschik Éva, Magvető, Budapest, 2012.
- 21 Lásd pl.: Kulcsár Szabó Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Akadémiai, Budapest, 1993; Schein Gábor–Gintli Tibor, *Az irodalom rövid története 2*, Jelenkor Pécs 2007; Németh Zoltán, *A magyar irodalom története 1945–2009*, FHV UMB, Besztercebánya, 2009; Grendel Lajos, *A modern magyar irodalom története – Magyar líra és epika a 20. században*, Kalligram, Pozsony, 2010 Gintli Tibor (szerk.), *Magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- 22 Szegedy–Maszák Mihály, Veres András szerk., *A magyar irodalom története 1, 2, 3*, Gondolat, Budapest, 2007.
- 23 Hites Sándor, *A szárműzetés prózairodalmáról a 20. század második felében*, [in:] Szegedy–Maszák Mihály szerk., *A magyar irodalom története 3*, Gondolat, Budapest 2007, 702.
- 24 Szegedy–Maszák Mihály, *A magyarság (nyelven túli) emléke*, [in:] Szegedy–Maszák Mihály szerk., *A magyar irodalom története 3*, Gondolat, Budapest, 2007, 831.
- 25 Lásd pl.: Thomka Beáta, *Regénytápaszlat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, utószó Kisantal Tamás; Kijárat, Bp., 2018; Toldi Éva, *Hovatartozástudat, nyelvváltás, poétikai tapasztalat (Agota Kristof, Terézia Mora, Melinda Nadj Abonji)*, Korunk 2011/11, 86–91; Strickland–Pajtók Ágnes, *Migráció és irodalom – magyar bevándorlók a kortárs brit prózában (Charlotte Mendelson Almost English és Linda Grant The Clothes on Their Backs című regényének interkulturális olvasata)*, Kalligram 2018/3, 52–55; Lomboš Kornélia, *Livia Bitton–Jackson trilógiája és a transzkulturalizmus*, [in:] *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban / Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. Németh Zoltán–Magdalena Roguska, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018 / Közép–európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nitra, 2018, 127–138; Petres Csizmadia Gabriella, „A kétnyelvűség komplikációi”. *Mila Haugová Zrkadlo dovnútra (Belső tükrök)* c. önéletrajzáról, [in:] *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban / Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre*, szerk. Németh Zoltán–Magdalena Roguska, Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre 2018 / Közép–európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nitra, 2018, 165–174; Magdalena Roguska, *The Hungarian–French Language Shift in Agota Kristof’s The Illiterate*, [in:] *Moving Texts, Migrating People and Minority Languages*, szerk. Michał Borodo, Juliane House, Wojciech Wachowski, Springer, Singapore 2017, 69–78.